

5. Over het spreken van God gesproken ¹

[God sprak bij wijze van spreken](#)

[Hoe komen Godswoorden tot stand?](#)

[Hoe sprak God door de profeten?](#)

[Het spreken van God: een zaak van geloof](#)

God sprak bij wijze van spreken

Het zal iedereen, die ook maar enigszins vertrouwd is met de Bijbel, opgevallen zijn hoe vaak er uitspraken in voorkomen die geformuleerd zijn als woorden door God gesproken. Wij behoeven alleen maar te letten op het veelvuldig gebruik van de zogenaamde godsspraakformule, dat wil zeggen termen als 'God zeide', 'God sprak', enz., die wij met name in het Oude Testament tegenkomen. In het Nieuwe Testament komen uitdrukkingen als deze alleen voor op plaatsen waar verwezen wordt naar schriftgedeelten in het Oude Testament. De voornaamste reden hiervoor is dat het Jodendom, waarin het oudste Christendom wortelde, op dat moment tot een boekreligie geworden was. Voor hen sprak God hoofdzakelijk uit de heilige Schriften, waarin het spreken van God als het ware gesteld was. In het Oude Testament is het spreken van God echter een vast onderdeel van het theologisch spraakgebruik. Reeds in het eerste hoofdstuk van Genesis komen wij telkens de woorden 'toen sprak God' tegen, en als wij het laatste boek, Maleachi, opslaan, zien wij dat dit boek eindigt met een als godswoord geformuleerde uitspraak. In bepaalde bijbelboeken, zoals Exodus, Leviticus, Numeri en de boeken van de profeten, wemelt het van deze godsspraakformules en woorden van God in de directe rede gesteld.

Wat moeten wij ons nu eigenlijk voorstellen bij dit 'spreken' van God? Hebben de mensen van de bijbelse tijd Hem de aan Hem toegeschreven woorden werkelijk horen zeggen, en hebben de bijbelse schrijvers deze woorden als goddelijke citaten weergegeven? Kunnen wij ons enige voorstelling maken van God, die de wereld door 'zijn woord' geschapen heeft? Hebben de mensen in het Paradijs Hem horen spreken? Heeft Abraham een stem uit de hemel gehoord? Wat moeten wij denken van het spreken van God tot Mozes, waarbij in de geschiedschrijving haast iedere handeling van deze leider voorafgegaan wordt door een opdracht van God, en waarbij God voorgesteld wordt hele reeksen wetten en voorschriften aan Mozes te hebben gedictieerd? Heeft het volk Israël God de Tien Geboden horen proclameren vanaf de berg Sinai? Hoe sprak God door de priesters en de profeten? Kortom, hoe 'communiceerden' God en de mensen van de bijbelse tijd met elkaar?

Men zou zich natuurlijk heel gemakkelijk van deze vragen kunnen afmaken door te zeggen dat God inderdaad op een dergelijke concrete, hoorbare, wijze met de mensen

¹ De stof, die in dit hoofdstuk aan de orde komt, heb ik uitvoeriger behandeld in een serie colleges in de Theologische Etherleergang van de NCRV, gepubliceerd onder de titel 'Geloven in het spreken Gods' in *Rondom het Woord*, 17e jaargang nr. 4 (1975), pp. 64-81. Zie nu ook hoofdstuk 6, "Het 'spreken' van God: wat stellen we ons daarbij voor?", in mijn boek *Zin en onzin rond de Bijbel*:

<http://www.labuschagne.nl/z%26oz/z%26ozBijbel.htm>

van toen gesproken heeft, want zó staat het er toch! Hoe wil men zich dat dan voorstellen? Heeft Hij alleen destijds intensief met mensen gecommuniceerd, en zich daarna, toen Hij uitgesproken raakte, weer zwijsend uit de mensenwereld teruggetrokken? Met een dergelijk letterlijk verstaan van de godsspraakformule komen wij niet verder. Integendeel, wij zouden totaal voorbijschieten aan de eigenlijke bedoeling van de bijbelse schrijvers en hen daardoor volkomen misverstaan. Ik ben ervan overtuigd dat zij de eersten zouden zijn die zullen willen protesteren tegen een letterlijk verstaan van de gedachte van het 'spreken' van God. Zij zouden ons willen toeroepen: dat hebben wij niet zó bedoeld! Het is een manier van zeggen om ons geloof in God en in zijn handelen onder woorden te brengen! Het 'spreken' van God is één van de manieren waarop wij over en namens God spreken!

Toen ik mij enkele jaren geleden voor het eerst werkelijk ging verdiepen in de hele problematiek van het spreken van God, is het tot mijn verbazing opgevallen hoe weinig nog in de moderne theologie serieus hierover is nagedacht en geschreven. Noch in commentaren op de Bijbel, noch in werken over de theologie van het Oude Testament, noch in boeken over de dogmatiek wordt, zover ik kon nagaan, ook maar enigszins genuanceerd over deze zaak gesproken. Laat staan dat er systematisch onderzoek naar gedaan is. Of men houdt zich op de vlakte door er niet over te spreken, òf men hult zich in een waas van vaagheid door net te doen alsof het spreken van God een normaal, alledaags voorkomend verschijnsel was, daarbij implicerend dat de godsspraakformule letterlijk opgevat moet worden. Nergens in de theologie is er groter vaagheid dan juist ten aanzien van dit zo centraal staande theologoumenon, met het gevolg dat er ook meestal erg ongenueanceerd gesproken wordt over het 'woord van God', de 'wil van God' en het 'gebod van God', waarbij men met de Bijbel in de hand gemakkelijk zegt: 'God zegt zelf...'

Er is nauwelijks literatuur over dit onderwerp. Afgezien van een paar tijdschriftartikelen en enige verouderde werken over het goddelijke woord, zoals die van Dürr en Grether, bestaat er nog geen enkele monografie die gewijd is aan het spreken van God. Als er ergens een ernstige lacune is in onze hedendaagse theologische bezinning, dan is het hier. En dan te bedenken dat wij ons met dit onderwerp in het hart van de theologie bevinden! Want in de christelijke traditie is theologie te definiëren als: het spreken over God op grond van het spreken van God.

Welnu, wat is dit spreken van God? Wij hebben gezien dat de mensen van de bijbelse tijd in hun theologie, dat wil zeggen in hun denken en spreken over God, gebruik maakten van een mensvormige voorstelling van God. Ook de voorstelling dat God spreekt is een antropomorfisme. Wij zullen de manier waarop de bijbelse schrijvers de gedachte van het spreken Gods gebruikten nimmer begrijpen, tenzij wij bereid zijn haar van meet af aan in het kader van de antropomorfismen te plaatsen. God sprak bij wijze van spreken. Wij hebben te maken met een soort beeldspraak, een manier van zeggen, een wijze van spreken over God. Het gaat om een bepaalde verwoording van gedachten over God, een onder woorden brengen van een besef van wat Hij wil en hoe Hij handelt. De godsspraakformule en de van God gebruikte directe rede zijn de literaire inkleding, de concrete vorm, waarin het spreken over en namens God in de taal

gestalte krijgt. Deze manier van spreken over God is niet specifiek oudtestamentisch, want ook de andere oude volkeren hebben zich hun goden als 'sprekend' voorgesteld. De voorstelling dat God 'spreekt' is naar haar formele kant niet een ontdekking van oud-Israël, maar hoort thuis in het wijdere verband van mensvormige voorstellingen van goden, die ook bij omwonende oude volken in gebruik waren. Anders gezegd, het spreken Gods is, wat de vorm betreft, een literaire techniek die oud-Israël met de omwonende volken deelde. Wij moeten daarom achter de godsspraakformule en het gebruik van de directe rede niet méér willen zoeken dan wat de bijbelse schrijvers zelf ermee hebben bedoeld: een manier van spreken over God. Het spreekt vanzelf dat ik daarmee nog niets over de diepste grond van dit 'spreken' van God heb gezegd.

Hoe komen godswwoorden tot stand?

De voorstelling dat God 'spreekt' is de meest geijkte wijze waarop uitdrukking gegeven wordt aan de gedachte dat God zich met de mensen en hun wereld bemoeit en dat er communicatie tussen God en mensen mogelijk is. Deze bemoeienis van God met de mensenwereld en zijn communicatie met de mens wordt in het Oude Testament voorgesteld als een spreekgebeuren. Dit geldt ook voor de relatie die men zich voorstelt tussen God en mens te bestaan: God en mens gaan met elkaar om en wat zich dan afspeelt, kan alleen maar onder woorden gebracht worden door deze omgang als een spreekgebeuren voor te stellen.

Bij het onder woorden brengen van ervaringen, overtuigingen en inzichten betreffende God maakten de bijbelse schrijvers vooral gebruik van twee literaire technieken: de monoloog en de dialoog. Deze technieken, die wij ook uit onze eigen literatuur kennen, zijn geen specifiek theologische taalvormen, maar zijn ontleend aan de spreek- en schrijftaal van alle dag. Wie een verhaal vertelt, mondeling of schriftelijk, laat de karakters van het verhaal dingen zeggen en legt hun fictieve, of min of meer fictieve, uitspraken in de mond. De monoloog en de dialoog zijn algemeen aanvaarde dramatische uitdrukkingsmiddelen die in een verhaal of in een vertelling gebruikt worden om daarmee de gedachten en gevoelens van de betrokken karakters expliciet te maken. Zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament zijn talloze voorbeelden te vinden van het 'profaan' gebruik van monoloog en dialoog. Lees maar bijvoorbeeld het verhaal van Ruth uit het Oude, en de gelijkenis van de verloren zoon uit het Nieuwe Testament, en sla dan het boek Job op om te zien hoe de dialoogvorm daar benut wordt! Lees vooral ook de grandioze 'dialoog' tussen God en Job in Job 38-42!

Met name voor de monoloog geldt dat die als techniek bijzonder geschikt is om verborgen gedachten, motieven en plannen onder woorden te brengen, zoals de volgende voorbeelden laten zien. In het verhaal over het aanstaande vaderschap van de bejaarde Abraham drukt de verteller Abrahams twijfel en ongeloof als volgt uit: *'Hij lachte en zeide bij zichzelf: Zal dan aan een honderdjarige een kind geboren worden?'* (Genesis 17:17). Zo wordt de ontzetting van Jakob na zijn droomervaring te Bethel door middel van een monoloog uitgedrukt: *'Toen Jakob wakker werd zei hij: Waarlijk, Jahwè is op deze plaats en ik heb het niet geweten'* (Genesis 28:16). Deze literaire techniek wordt ook gebruikt wanneer over God gesproken wordt ten einde zijn

handelen onder woorden te brengen: In het Tuinverhaal in Genesis 2, geeft de auteur met gebruikmaking van de monoloog uitdrukking aan Gods diepste bedoeling met de schepping van de vrouw: *'En de Heer God zeide: Het is niet goed dat de mens alleen is; Ik zal voor hem een metgezel maken, een wederhelft'* (Genesis 2:18).

Wanneer de bijbelse schrijver het oude zondvloedverhaal in Genesis 6 e.v. op grond van zijn geloof theologisch duidt, dat wil zeggen het zondvloedgebeuren als door God gepland voorstelt, doet hij dat met behulp van een goddelijke monoloog: *'Ik zal de mensen, die Ik geschapen heb van de aardbodem uitroeien'* (Genesis 6:7 - vgl. ook vers 3). Aan het eind van het zondvloedverhaal brengt de auteur zijn geloof ten aanzien van de wereld na de zondvloed onder woorden door God te laten zeggen: *'Ik zal de aardbodem niet weer vervloeken om de mens...'* (Genesis 8:21). Zo worden Gods plannen en motieven in de vorm van een *zelfoverleg* door middel van deze literaire techniek onder woorden gebracht. Vergelijk ook bijvoorbeeld Genesis 1:26: *'Laat Ons mensen maken naar ons beeld, als onze gelijkenis'* en Genesis 11:7: *'Laten Wij neerdalen en daar hun taal verwarren'*.

In al de genoemde gevallen is het zonder meer duidelijk dat het geenszins de bedoeling van de auteur is geweest God letterlijk te citeren. Neen, hij gebruikte de directe rede uitsluitend als middel om datgene, wat hij van God geloofde, onder woorden te brengen. Dit is één van de manieren waarop godswoorden in het Oude Testament tot stand zijn gekomen. De op deze wijze geformuleerde uitspraken van God zijn dus niet woorden van God in eigenlijke zin, maar in oneigenlijke zin, want in de grond van de zaak hebben wij hier niet met een spreken van God te maken, maar met een manier van spreken over God. Reeds op grond van de genoemde voorbeelden kunnen wij het volgende stellen: Niet alles wat in de Bijbel als uitspraak van God is geformuleerd, is ook door de bijbelse schrijvers bedoeld verstaan te worden als zó door God gesproken.

De meest geschikte literaire vorm waarin de gedachte van de communicatie en de relatie tussen God en de mens onder woorden gebracht wordt, is de dialoog: God spreekt de mens aan, en de mens begrijpt en gelooft dat datgene wat hij ervaart van God komt, of in ieder geval met God in verband staat. Wat men zich in zijn geloof als van God afkomstig voorstelt, wat van God 'over komt' of 'komt', kan alleen maar in menselijke woorden weergegeven worden. Dit 'spreken' van God is in de grond van de zaak een spreken namens God. Daarmee zijn wij gekomen bij de meest voorkomende manier waarop godswoorden tot stand komen: priesters en profeten spraken namens God en brachten hun boodschap over in de vorm van door God gesproken woorden.

De oudste en meest eenvoudige wijze waarop men met God communiceerde, was om Hem via een priester te raadplegen. Deze sprak dan namens God en gaf antwoord op wat men God vroeg. Dit geschiedde veelal met behulp van bepaalde divinatietechnieken, zoals het werpen van het lot en het manipuleren met de zogenaamde *Urim* en *Tummim* - steentjes beschreven met de letters van het alfabet, die door de priester geschud, geworpen, 'gelezen' en geïnterpreteerd werden. De uitslag werd dan als 'antwoord' van God in de vorm van een orakel of godsspraak geformuleerd. Als voorbeeld van een dergelijk godswoord moge het verhaal van Davids

raadpleging van God tijdens de filistijnse oorlog dienen (2 Samuël 5:19): *‘David vroeg de Heer: Zal ik optrekken tegen de Filistijnen en zult Gij hen in mijn macht geven? En de Heer antwoordde David: Trek op, want Ik zal de Filistijnen zeker in uw macht geven’*.

Meer nog dan de priester werd in oud-Israël met name de profeet geacht, krachtens een directe communicatie met God, namens Hem te spreken. Deze wijze om Gods wil te weten te komen wordt in de traditie van Deuteronomium als de enig toelaatbare, en voor Israël typische, vorm van communiceren met God voorgehouden: *‘Deze volken... luisteren naar wichelaars en waarzeggers, maar u heeft de Heer uw God dit niet toegelaten - een profeet... verwekt de Heer uw God voor u’* (Deuteronomium 18:14,15). In dezelfde geest laat de deuteronomist de profeet Bileam het volgende zeggen: *‘Aangezien er geen bezwering in Jakob, noch waarzeggerij in Israël bestaat, wordt het op de juiste tijd aan Jakob gezegd en aan Israël wat God doet’* (Numeri 23:23). In oud-Israël was het bij uitstek de profeet die namens God sprak. Wat hij als de wil van God begreep en wat hij als van God komende geloofde, formuleerde hij als woorden door God gesproken, meestal vergezeld van de typisch profetische godsspraakformules zoals *‘Het woord van de Heer kwam tot mij’*, *‘De Heer zei tot mij’*, *‘Zo zegt de Heer’* en *‘Uitspraak van de Heer’*.

Alvorens wij dieper ingaan op de manier waarop de profeten hun ervaringen met God en hun inzichten betreffende zijn handelen beleefden en verwoordden, moet ik nog wijzen op een derde formuleerder van godswoorden: de geschiedschrijver. Om de geschiedenis theologisch te duiden, maakten de bijbelse geschiedschrijvers gebruik van de literaire techniek van de dialoog tussen God en mens. Wanneer wij de zogenaamde ‘historische’ boeken van het Oude Testament, Genesis tot 2 Kronieken, aandachtig zouden lezen, zou het ons opvallen dat de godsspraakformules en de dialoog vooral gebruikt worden bij de weergave van verhalen en gebeurtenissen die betrekking hebben op de sleutelfiguren uit de traditie en op de beslissende momenten in de geschiedenis van oud-Israël.

De geschiedschrijvers beschreven de gebeurtenissen rond deze figuren als een spreekgebeuren: God sprak tot historische sleutelfiguren als Abraham, Isaak en Jakob uit de vroegste voorgeschiedenis van Israël, en met name tot Mozes uit de latere voorgeschiedenis en verder direct tot bepaalde richteren, zoals Gideon, Simson en Samuël, tot bepaalde koningen, zoals Salomo en Hizkia, of indirect tot koningen door bemiddeling van profeten als Gad, Natan, Ahia, Elia, Elisa en Jesaja. Deze sleutelfiguren en de beslissende momenten in de geschiedenis werden door de geschiedschrijvers gezien als door God geleid. De manier waarop uitdrukking werd gegeven aan dit geloof, bestond in het gebruik maken van literaire techniek van de dialoog tussen God en deze sleutelfiguren. Zo ontstonden de godsspraken in de historische boeken. De als uitspraken van God geformuleerde woorden wortelen diep in het geloof van de geschiedschrijvers en in hun overtuiging dat God de geschiedenis leidt. Het ‘spreken’ van God is hier een manier van spreken over God en zijn handelen.

Hoe sprak God door de profeten?

In principe vindt een profetenwoord zijn oorsprong in een door de profeet beleefde ervaring, waarin hij zichzelf door God aangesproken weet. Dit geldt echter niet zonder meer voor ieder profetisch optreden, want ook al zou een profeet de term ‘zo zegt de Heer’ gebruiken en daarmee namens God spreken, dan betekent dat nog geenszins dat hij zich ook inderdaad door God weet aangesproken.

Het optreden van de valse profeten bewijst dat de diepste drijfveer achter een ‘profetische’ uitspraak vaak iets geheel anders kan zijn, zoals dogmatische of ideologische bevangenheid, eigenbelang en wensdenken, zodat een profetisch woord door een profeet namens God gesproken op zichzelf geen garantie is dat er een verband bestaat tussen het optreden van de profeet en het spreken Gods. Evenals de toehoorder geen enkele garantie heeft dat een spreken van God ten grondslag ligt aan een profetische uitspraak, net zo min kan de profeet een bewijs op tafel leggen dat God hem aangesproken en gezonden heeft. Daarom is de echtheid van een profetisch optreden een zaak van geloof. Hij kan alleen door zijn ernst en bewogenheid anderen ervan overtuigen dat zijn subjectief beleefde communicatie met God objectief waar is.

Is het echte profetenwoord een reactie op het spreken Gods, dan rijst de vraag hoe wij ons dit ‘spreken’ van God moeten voorstellen. Laten wij beginnen door te stellen dat er een wezenlijk verschil is tussen het eigenlijke spreken van God en de weergave ervan door de profeet. Wat de profeet brengt, is een mensenwoord, een vertolking, een interpretatie van het spreken Gods. Wij hebben het spreken Gods niet anders dan in het spreken van de profeet die namens Hem en over Hem spreekt. Het verwoordt zijn inzicht in Gods wil door gebruik te maken van de dialoog en de directe rede: God wordt sprekend ingevoerd in de eerste persoon enkelvoud.

De door de profeet op deze wijze geformuleerde godswaarden blijven echter *zijn* woorden en moeten daarom verstaan worden als Gods woorden in *oneigenlijke* zin. Woorden van God in eigenlijke zin bestaan niet. Het spreken van God krijgt pas gestalte in menselijke formuleringen en woorden. Dit betekent dat wij uit het gebruik van de directe rede in de passages waar God in de eerste persoon enkelvoud spreekt, niet mogen afleiden dat de profeet daarmee voorgeeft als het ware een stem uit de hemel, of van de ‘overkant’ te hebben gehoord. Hoewel aangenomen moet worden dat bepaalde profeten in een toestand van extase wel stemmen hebben kunnen horen, moeten wij echter weten dat het horen van een stem bij de oudtestamentische profeten eerder uitzondering dan regel is geweest. Het zou daarom een schromelijke vergissing zijn de godsspraakformules en het gebruik van de directe rede letterlijk op te vatten, als zouden wij overal, waar God sprekend wordt ingevoerd, te maken hebben met woorden die de profeten en andere schrijvers woordelijk zo gehoord hebben.

Dit inzicht maakt datgene, wat in de Bijbel over God en namens God wordt gezegd, niet minder waar of theologisch van een minder gehalte. Integendeel, het maakt de bijbelse boodschap alleen maar begrijpelijker en doorzichtiger als een diep menselijk getuigenis van geloofsinzichten betreffende God en zijn handelen.

De vraag hoe wij ons het 'spreken' van God tot de profeten moeten voorstellen, gaan wij nu verdiepen door te vragen hoe een profeet ertoe komt een godswoord te formuleren. Dit kan op verschillende manieren gebeuren, afhankelijk van wat de aanleiding is voor de profeet om een gebeuren als van God komend te erkennen. Dat kan zijn een bijzondere persoonlijke ervaring van de profeet tijdens één of andere vorm van geestvervoering, waarbij hij zich zintuiglijk zó door God aangesproken weet dat hij zich een spreekbuis van God voelt. Wanneer de profeet nu deze ervaring onder woorden brengt, doet hij dat in de vorm van een spreekgebeuren, een dialoog tussen hem en God.

Als voorbeelden kunnen de visioenen van Amos 7 en de roepingservaring van Jesaja (hoofdstuk 6) dienen. In gevallen als deze behoeven wij niet in de eerste plaats te denken aan een 'bovennatuurlijke' ervaring van een 'buitenaardse' werkelijkheid, waar God zou zijn, maar eerder aan een buitengewone ervaring van de natuurlijke werkelijkheid, een intense beleving van een diepere dimensie van de aardse werkelijkheid, waar God is. Dergelijke ervaringen zijn niet voor iedereen, maar wel voor de profeet, weggelegd, evenals bijvoorbeeld dichters, componisten en schilders dikwijls handelen op grond van inspiratie - iets wat niet iedereen beschoren is.

Tijdens een dergelijke ervaring erkent de profeet dat deze met God te maken heeft en komt hij tot het inzicht hoe de dingen met God samenhangen. Wij kunnen ervaringen als deze daarom aanduiden als *gelijktijdige erkenningservaringen*.

Naast een visionaire beleving kan ook gewoon het zien van een alledaags voorwerp voor de profeet aanleiding zijn als gevolg waarvan er een flits van erkenning door hem heen gaat. Een goed voorbeeld hiervan vinden wij in Jeremia 1:11vv. Deze profeet stond eens te kijken naar een amandeltwijg, toen hem ineens duidelijk werd wat God van plan was te doen. Kijkend naar de amandeltwijg - in het Hebreeuws *sjâqêd* 'waakboom' - kwam hij op grond van woordassociatie tot het inzicht dat God iemand is die 'waakt' - in het Hebreeuws *sjôkêd* - over zijn woord.

Deze ervaring en het door de profeet gewonnen inzicht verwoordde hij met gebruikmaking van de literaire techniek van de dialoog (Jeremia 1:11v.): *'Wat ziet gij, Jeremia? Toen zeide ik: Ik zie een waakboomtjig. Daarop zeide de Heer tot mij: Gij hebt goed gezien, want Ik waak over mijn woord om dat te doen'*. Op precies dezelfde wijze wordt de erkenningservaring van Jeremia naar aanleiding van het zien van een kookpot onder woorden gebracht (Jeremia 1:13), maar in dit geval wordt de dialoog uitgebreid en gevolgd door een langere godsrede (de verzen 14-19), een techniek die vaker in de profetenboeken gehanteerd wordt.

De profeten hadden naast ervaringen als deze, die ik als een gelijktijdige erkenning heb getypeerd, ook nog ervaringen die aangeduid moeten worden als een erkenning *achteraf*. In dit geval komt de profeet op grond van reflectie op datgene, wat hij beleefde of in de geschiedenis van zijn volk meemaakte, naderhand tot de erkenning en het inzicht hoe het gebeuren met God te maken heeft.

Een sprekend voorbeeld van een dergelijke erkenningservaring achteraf vind ik in het

boek Hosea. De profeet, die deze naam droeg, was getrouwd met een 'ontuchtige vrouw' en had kinderen 'uit ontucht geboren'. Deze voor hem verdrietige en pijnlijke situatie bracht hem tot het inzicht dat zijn huwelijksituatie overeenkwam met de relatie tussen God en zijn volk - het volk was even ontrouw aan zijn God als Hosea's vrouw aan haar man.

Hij kwam bovendien tot het besef dat God deze zeer persoonlijke ervaring van hem wilde gebruiken als een stuk aanschouwelijk onderwijs over de ontrouw van Israël. Hij begreep dat zijn mislukt huwelijk zin had en door God zo was gewild. Dit inzicht werd nu achteraf als een spreekgebeuren verwoord: *'Het begin van het spreken van de Heer door Hosea. De Heer zeide tot Hosea: Ga heen, neem u een ontuchtige vrouw en kinderen uit ontucht geboren...'* (Hosea 1:2). Wat de profeet als door God gewild geloofde, wordt hier als *opdracht* van God geformuleerd, een techniek die niet alleen door de profeten gebruikt werd, maar met name ook door de geschiedschrijvers, zoals wij verderop zullen zien.

Het is niet alleen interessant, maar ook inzichtgevend, erop te letten hoe de als godswoord geformuleerde opdracht in dit vers als het ware in één adem overgaat van een spreken *van* God in een spreken *over* God in de derde persoon: *'...want het land wendt zich in schandelijke ontucht van de Heer af'*. Hieruit blijkt dat de grens tussen het spreken *van* God en het spreken *over* God zeer vloeiend is. Een dergelijke vloeiende overgang vinden wij herhaaldelijk in de boeken van de profeten en ook elders (zie bijvoorbeeld alleen al in Hosea de volgende plaatsen: 2:22; 3:1; 4:10; 4:15v.; 5:4vv; en verder Gen. 18:17vv.; 21:17; Ex. 9:1vv.; 9:5; 19:10v.; 19:21,24, enz.).

Nog een duidelijk voorbeeld van een erkenningservaring achteraf vinden wij in Jeremia 32, waar verhaald wordt hoe Jeremia datgene, wat hij gedurende familie-onderhandelingen over de verdeling van land ondervonden had, pas achteraf ging zien als een spreken van God (Jeremia 32:8): *'Toen besepte (erkende) ik dat dit een Jahwè-woord was'*.

Op dezelfde wijze worden in het verhaal over het verwerven van een bruid voor Isaak de ervaringen van Abrahams knecht door Laban en Betuël gezien als *'een zaak die van Jahwè is uitgegaan (een Jahwèwoord)'* (Genesis 24:50). Wat naar men geloofde door God zó beschikt was, werd als zijn 'spreken' beschouwd. Daarom sprak men over de bruidwerving als een zaak *'zoals Jahwè heeft gesproken'* (vers 51), zonder dat er sprake was van een spreken van God in de zin van een gesprek gevoerd met de betrokkenen. Waar het om gaat, is dat men een gebeurtenis, die men als een *daad* van God zag, beschreef als een *spreekgebeuren*. In het Hebreeuws kan dat gemakkelijk, want het ene woord *dābār* betekent zowel 'woord' als 'daad'. Vandaar dat men zich bijvoorbeeld de verschillende scheppingsdaden van God in Genesis 1 kon voorstellen als een spreekgebeuren: *'Toen zeide God'* (zie ook Psalm 33:4-9). Vandaar ook dat de geschiedschrijvers de grote daden van God in de geschiedenis beschreven als een spreekgebeuren, een dialoog tussen God en de hoofdfiguren.

Het spreken Gods: een zaak van geloof

Ik heb al eerder het één en ander gezegd over de manier waarop de geschiedschrijvers de godsspraakformules en de directe rede gebruikten om de gebeurtenissen in de geschiedenis theologisch te duiden, dat wil zeggen, met God in verband te brengen. Wij hebben gezien dat hun diepe overtuiging dat God de geschiedenis leidt, ten grondslag ligt aan hun gebruik van de literaire techniek van de dialoog tussen God en de historische sleutelfiguren. Zonder hier nu dieper in te gaan op de typische wijze waarop de bijbelse geschiedschrijvers met hun stof omgingen, moet ik toch nog iets meer zeggen over het 'spreken' van God in de geschiedschrijving.

De manier waarop de gedachte van het spreken van God gebruikt wordt om verhalen en historische feiten theologisch te interpreteren is buitengewoon ingewikkeld en voor de gewone Bijbellezer moeilijk te begrijpen. In aansluiting bij wat ik reeds in dit verband getracht heb te verduidelijken, wil ik hier nog twee problemen behandelen. Over het eerste zal ik kort zijn, omdat deze kwestie in het laatste hoofdstuk uitvoeriger aan de orde komt: het probleem dat er in de bijbelse geschiedschrijving niet onderscheid wordt gemaakt tussen datgene wat God uitdrukkelijk *beveelt* - dogmatici noemen dit 'de wil des bevels' en datgene wat Hij *toelaat* - 'de wil des besluits'. Zonder het handelen van God in deze zin nader te kwalificeren, worden in de geschiedschrijving in het algemeen gebeurtenissen, omdat zij gebeurd zijn, als door God zo gewild beschouwd en daarom voorgesteld als door God *bevolen*.

Om deze reden kan ik mij voorstellen dat wij er grote moeite mee hebben te accepteren dat God de mensen van toen *opdracht* zou hebben gegeven om de vele gruwelijke daden van geweld te plegen, die in de geschiedschrijving vermeld worden. Wij zullen met dit soort problemen moeite blijven hebben, tenzij wij bereid zijn de hierboven naar voren gebrachte inzichten betreffende de bijbelse geschiedschrijving te accepteren en daaruit de volgende consequenties te trekken: God heeft deze gruweldaden van uitroeiing en geweld *niet* bevolen, maar, omdat zij gebeurd zijn, zagen de geschiedschrijvers hun voltrekking als de wil van God en geloofden zij dat God deze dingen dus bevolen had.

Een ander probleem is, dat het voor ons vaak moeilijk is te onderscheiden tussen enerzijds een concreet-historische ervaring van een persoon, die zich bewust van godswege geroepen wist, en anderzijds een niet historisch bedoelde, maar theologische interpretatie achteraf met gebruikmaking van de techniek van de dialoog tussen God en mens. Toch moeten wij, willen wij op een verantwoorde wijze omgaan met de bijbelse geschriften, dit onderscheid wel maken. De historicus moet haar in ieder geval maken.

Het zou naar mijn mening hoogst onverantwoordelijk zijn net te doen alsof er geen probleem was en voetstoots aan te nemen dat alle dialogen zich voltrokken hebben precies zoals zij beschreven zijn. Wij moeten op zijn minst deze twee dingen duidelijk van elkaar onderscheiden. Aan de ene kant, een gebeurtenis waarbij de betreffende persoon zelf vóór of tijdens de gebeurtenis de leiding van God ervoer, welke ervaring als zodanig de traditie is ingegaan. En aan de andere kant, een gebeurtenis die

neutraal of profaan de traditie is ingegaan en pas later, dus achteraf, door een geschiedschrijver als door God geleid geïnterpreteerd werd. In het eerste geval ligt het moment van erkenning van de leiding Gods bij de persoon die de geschiedenis (mee)maakte, maar in het tweede geval ligt ze bij de geschiedschrijver die over de geschiedenis in het licht van zijn geloof reflecteert en haar theologisch interpreteert. Evenals in bepaalde gevallen bij de profeten, zoals wij gezien hebben, hebben wij ook hier, bij de geschiedschrijving, te maken met zowel *gelijktijdige* erkenningservaringen als erkenningservaringen *achteraf*. De grote moeilijkheid ligt echter daarin dat beide soorten op precies dezelfde wijze theologisch worden verwoord: met gebruikmaking van de godsspraakformules en de dialoog tussen God en de betrokkenen.

Als richtlijn voor ons denken over deze problematiek kunnen wij ervan uitgaan dat het bij de geschiedschrijver haast altijd gaat om een erkenning *achteraf* van de leiding Gods, in tegenstelling tot de profeten bij wie wij in de regel te maken hebben met *gelijktijdige* erkenningservaringen. De profeten stonden namelijk midden in de geschiedenis, waarop hun woorden betrekking hebben; de geschiedschrijver echter niet. Hij keek terug, reflecteerde erover en gaf achteraf een theologische interpretatie van de geschiedenis.

Zonder te ontkennen dat de geschiedschrijvers in de traditie bepaalde gevallen van gelijktijdige erkenningservaringen hebben aangetroffen, kunnen wij stellen dat wij ten aanzien van de oudste geschiedenissen, de verhalen over de oudvaders en de aartsvaders en de tradities betreffende de uittocht, het verblijf in de woestijn en bij de Sinai, evenals het verhaal over de intocht in Kanaän, haast uitsluitend te maken hebben met een erkenning *achteraf* van de leiding Gods. De dialoog tussen God en mens en de godsspraakformules functioneren in deze gevallen primair als literair middel om de betreffende overleveringen theologisch te duiden.

Dit geldt ook voor het bekende verhaal over de roeping van Abraham in Genesis 12, een verhaal dat door velen als precies zo gebeurd wordt beschouwd, mijns inziens ten onrechte. Hoewel het niet als uitgesloten moet worden geacht dat Abraham zich door de godheid geroepen wist Ur te verlaten en naar Kanaän te trekken, is het niet erg waarschijnlijk dat een dergelijke roepingservaring in de oudste tradities is overgeleverd. Het gaat dus in Genesis 12 niet om een weergave van een overlevering betreffende een historische gebeurtenis, maar om een *geloofsinterpretatie achteraf* van de geschiedschrijver, die het profaan overgeleverde feit van de trek van de aartsvader theologisch duidde. Wij mogen niet vergeten dat er vele eeuwen liggen tussen Abrams trek en de teboekstelling van Israëls voorgeschiedenis. Bovendien moeten wij niet uit het oog verliezen dat God Jahwè, die volgens de geschiedschrijver Abraham heeft geroepen, pas in de tijd van Mozes bekend werd. Wanneer deze geschiedschrijver zegt dat Jahwè tot Abraham sprak, dan bedoelt hij daar niets méér mee dan dat de trek van de aartsvader door God was gewild volgens een goddelijk plan.

Wat Mozes betreft, een figuur die als geen ander in de geschiedschrijving voorgesteld wordt als voortdurend door God toegesproken, kunnen wij rustig aannemen er een godsontmoeting aan ten grondslag ligt. Zonder deze veronderstelling zou het moeilijk

zijn het ontstaan van het Jahwègeloof als monotheïstische godsdienst te verklaren en de centrale plaats van de belijdenissen betreffende de uittocht in oud-Israël te begrijpen. Volgens de traditie wist deze leider zich door God geroepen en in zijn handelen door Hem geleid, en was hij het die de bevrijding uit Egypte als een daad van Jahwè heeft geïnterpreteerd. De manier waarop het echter in de boeken Exodus tot Numeri zo wordt voorgesteld als zou God haast bij iedere handeling van Mozes het initiatief genomen hebben door middel van een godsspraak, laat duidelijk zien dat wij te maken hebben met een geloofsinterpretatie achteraf van de geschiedschrijvers. Met de talloze godsspraken wilden zij illustreren hoezeer die beslissende momenten in Israëls geschiedenis door het optreden van Mozes onder Gods leiding stonden.

Met precies dezelfde bedoeling bewerkers van de boeken Exodus, Leviticus en Numeri, de zogenaamde priesterschrijvers uit de zesde en vijfde eeuw vóór Christus, hele reeksen wetten, voorschriften en bepalingen, waarvan het merendeel lang na de tijd van Mozes ontstaan is, toegevoegd met gebruikmaking van de stereotiepe formule '*De Heer sprak tot Mozes*'. Daarmee wilden zij niets méér zeggen dan dat de betreffende voorschriften in de Mozestradietie staan en daarom in overeenstemming zijn met de wil van God. En aangezien de cultuspraktijk voor deze priesterschrijvers erg belangrijk was, stelden zij (Exodus 25-30) de bouw van de tabernakel en het maken van het offergerei voor als door God persoonlijk aan Mozes opgedragen.

Zo maakten de schrijvers, die de oude Sinaï-overleveringen herbewerkten in de geest van Deuteronomium, gebruik van de godsspraakformules en de dialoog tussen God en Mozes om duidelijk te maken hoezeer de Tien Geboden en het Bondsboek in oud-Israël centraal stonden als uitdrukking van de grondregels voor de verbondsrelatie tussen God en het volk. Wij moeten achter het spreken van God bij de Sinaï niet méér willen zoeken dan wat deze schrijvers er zelf mee hebben bedoeld.

Wij concluderen: het spreken van God is niet een historisch, maar een *theologisch* begrip. Het is van begin tot eind een zaak van *geloof*. God spreekt alleen voor wie in Hem gelooft. Het is een manier van zeggen, een onder woorden brengen van de overtuiging dat God zich met de mens en zijn wereld bemoeit, dat er een relatie bestaat tussen Hem en de mens en dat zij met elkaar kunnen communiceren. Nogmaals, het is een zaak van geloof. Voor oud-Israël is het spreken van God, zowel in eigenlijke als in oneigenlijke zin, een zaak van geloof geweest. Dat is het ook voor mij, en hoort het ook te zijn voor allen die in de joods-christelijke traditie staan.